

Sobociński, Władysław

"Gosudarstwiennyj stroj i prawowaja sistemiema Turcii w pieriod tanzimata", F. Sz. Szabanow, Baku 1967 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 60/4, 745-747

1969

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

F. Sz. Szabanow, *Gosudarstwiennyj stroj i prawowaja sistemi Turcii w period tanzimata*, Baku 1967, s. 202, 2 nlb.

Książka Szabanowa dotyczy ustroju państwowego i systemu prawnego Turcji w czasach tanzimatu (okres reform, zamknięty umownymi datami od 1839 do około 1870). Autor oparł się na właściwych materiałach oraz literaturze przedmiotu, uwzględniając wiele pozycji w języku tureckim. Okres tanzimatu w Turcji nie był dotychczas opracowany przez naukę marksistowską, co nadaje pracy Szabanowa szczególne znaczenie. Dużą zaletą pracy jest też oparcie jej na oryginalnej dokumentacji i obfite powoływanie odnośnej terminologii.

Rozdział I zawiera ogólną charakterystykę reform oraz opis ich realizacji. Sytuacja ekonomiczna i polityczna w przededniu tanzimatu polegała na zaostrzaniu się sprzeczności ustroju feudalnego, wzmożeniu ruchów wyzwoleniczych w wielonarodowym Imperium i mieszanii się mocarstw europejskich do jego spraw wewnętrznych. Główne akty tanzimatu z lat 1839 i 1856 zawierały deklarację dla wszystkich, bez względu na wyznanie, równości w zakresie prywatnym (potem także publicznym) i ochrony prawnej, oraz zapowiedź reform administracyjnych, finansowych, wojskowych i sądowych. Zasada równości nie została na ogół zrealizowana w praktyce co do niemuzułmanów, a utrzymanie feudalnego systemu agrarnego stało na przeszkodzie pełnemu wprowadzeniu w życie innych deklaracji tanzimatu o charakterze liberalno-burżuazyjnym. Dokonano tylko częściowych zmian w ustroju państwa i w systemie prawa. Dość dokładnie omówił Szabanow przekształcenia zapoczątkowane w dziedzinie kultury i oświaty, które polegały zwłaszcza na zastępowaniu szkolnictwa religijnego przez świeckie, oczyszczaniu języka z naleciałości arabskich i perskich, rozwoju prasy (s. 60—69). Tanzimat nie przyniósł jednak widocznych osiągnięć w zakresie ekonomicznym i politycznym, gdyż utrzymała się feudalna struktura Turcji, a tak samo jej uzależnienie od zachodnich kapitałów i rządów, deficyt handlowy i nadmierne zadłużenie zagraniczne (s. 74).

W rozdziale II autor omówił szczegółowo ustrój państwowy Turcji z uwzględnieniem reform tanzimatu. Turcja pozostawała w tym czasie nadal monarchią despotyczną (ale nie absolutną), w której zreorganizowano dawne urzędy centralne na ministerstwa, zachowując jednak tytuł wezyra dla kierownika rządu (s. 109). Tworzono też organy doradcze (od 1868 r. Radę Państwa) dla współdziałania w przygotowaniu nowych ustaw i przeprowadzeniu reform. Od 1864 r. zreorganizowano zarząd prowincjonalny według wzoru francuskiego. Przy urzędach administracyjnych wszystkich szczebli, od prowincji (wilajetów) do gmin funkcjonowały rady wybierane z udziałem przedstawicieli ludności niemuzułmańskiej w proporcji ustalonej sztywno przez ustawę wyborczą na korzyść mułmańskiej mniejszości (s. 131). Stosunkowo duże zmiany (w nawiązaniu do reform sprzed 1839 r.) dokonano podczas tanzimatu w wojsku tureckim, które zmodernizowano na sposób europejski. Nie było natomiast ulepszeń w zakresie finansowym, gdyż oprócz nowych podatków zachowano stare instytucje, związane ze strukturą feudalną (jak dziesięcina, system dzierżawy podatków itp.).

Ostatni rozdział obejmuje zwięzły zarys systemu prawnego Turcji. W systemie tym główne miejsce zajmowało formalnie religijne prawo mułmańskie (szariat), wywodzące się z Koranu i tradycji Mahometa. Autor omówił skomplikowany system źródeł tego prawa, a dalej poszczególne działy prawa cywilnego. W dziale rzeczowym zasady prawa agrarnego opierały się na ustawach państwowych z okresu tanzimatu, rozwijających zasady ustalone w 1834 r., kiedy zniesiono system wojskowo-lenny, który stanowił poprzednio podstawę struktury społecznej i państwowej Turcji (s. 157 n.). Nowe prawo agrarne (zwłaszcza ustawa

z 1858 r.) utrzymywało jednak dużo pozostałości o charakterze w istocie feudalnym, w tym zwierzchność państwa co do przeważnej części gruntów (tzw. mirije); ustawodawstwo tanzimatu łagodziło tylko nieznacznie ograniczenia, którym ulegało użytkowanie tych gruntów przez ludność i rozporządzanie nimi. Dział zobowiązań opierał się w zasadzie na prawie muzułmańskim, według zbioru Medzelle, wydanego w języku tureckim (1869—1876). W zakresie stosunków rodzinnych i spadkowych stosowano dawne księgi prawne arabskie, oparte na regułach ustalonych jeszcze w X w. Nowe kodyfikacje prawa karnego z 1840 i 1858 r. uwzględniały w pewnym stopniu wzory zachodnie. Ważnym osiągnięciem tanzimatu było wprowadzenie sądów świeckich, najpierw w sprawach handlowych i karnych (1840 r.), a następnie i dla większości spraw cywilnych (1865 r.). Rozciągnięto też na sądownictwo instytucję rad, złożonych z przedstawicieli społeczeństwa, oraz dokonano częściowych zmian w procedurze sądowej (s. 184 n.). W całości na nowych zasadach opierało się tureckie prawo handlowe według wzoru francuskiego z 1807 r. (s. 150).

Końcowe wyniki książki zawierają stwierdzenie, że tanzimat nie zmienił wprawdzie zasadniczo feudalno-despotycznego ustroju państwa, ale przygotował grunt do radykalniejszej działalności reformatorskiej Młodoosmanów i do wprowadzenia konstytucji, a następnie republiki (s. 189). Tezy te są w zupełności udokumentowane szczegółową treścią książki. Można by tylko podkreślić jeszcze silniej rolę w dojściu do skutku reform tanzimatu krajów bałkańskich, które były bardziej niż rdzenna Turcja zaawansowane w rozwoju burżuazyjnym i narodowym, co powodowało wzmożenie ich ruchów wyzwoleniczych oraz stanowiło pretekst do mieszania się mocarstw zachodnich w sprawy tureckie. Szabanow nie zajął się w swojej pracy zagadnieniem ustroju społecznego Turcji, stwierdzając jedynie, że nie było w nim podziału na stany (s. 79 n.). Wobec tego nie dał też próby określenia form feudalizmu tureckiego, który miał cechy typowe dla rozwoju stosunków feudalnych na Wschodzie, a w XIX w. znajdował się już dawno w stanie rozkładu.

W Polsce książka Szabanowa może interesować z punktu widzenia rozwoju państwowego i prawnego krajów południowosłowiańskich w okresie ich pozostawania pod władzą turecką, a także ze względu na ogólne koncepcje historyczno-porównawcze, w których nie powinno brakować i Turcji. Warto wspomnieć, że na znaczenie tanzimatu zwrócił uwagę R. David w pracy o wielkich systemach prawa współczesnego podkreślając, że był wstępem do Kemalistskiej rewolucji, która przyniosła zupełne usunięcie norm szariatu z prawa pozytywnego Turcji¹. Jest dziwne, że David zaliczył mimo to Turcję dzisiejszą do „rodziny” praw religijnych w grupie muzułmańskiej; wynikało to ze sztucznego oderwania jego koncepcji „rodzin” prawnych od rzeczywistości społecznej i od ustroju państw². W związku z tym uwypukla się więcej słuszność stanowiska Szabanowa, który zaliczył do głównych osiągnięć tanzimatu zwiększenie roli elementów świeckich i dalszą laicyzację ustroju i systemu prawnego (s. 142, 188 n.), chociaż w obrazie

¹ R. David, *Les grands systèmes de droit contemporains (Droit comparé)*, Paris, s. 480.

² R. David wyjaśnił wprawdzie, że nie można utożsamiać prawa muzułmańskiego religijnego z całym prawem pozytywnym krajów muzułmańskich, ale te prawa pozytywne nazywa również prawami muzułmańskimi (op. cit., s. 473). Przyznał też, że zastosowanie prawa muzułmańskiego ogranicza się na ogół (poza Turcją dzisiejszą) do spraw osobowo-rodzinnych, chociaż „w teorii” rozciąga się ono na wszystkie dziedziny życia publicznego i prywatnego (s. 474). Czyż jednak wewnętrzna treść doktryny prawnej, jej aspiracje, nie liczące się z rzeczywistością, mogą być punktem wyjścia dla oceny jej istoty oraz miejsca wśród systemów prawnych świata?

instytucji prawnych Turcji z tego czasu jeszcze za mocno, jak sądzę, podkreślił ich unormowanie według szariatu, które zachowało znaczenie praktyczne niemal wyłącznie w dziedzinie spraw osobowo-rodzinnych.

Władysław Sobociński

Karol Poznański, *Reforma szkolna w Królestwie Polskim w 1862 roku*, Monografie z dziejów oświaty pod redakcją Łukasza Kurdybachy t. IX, Ossolineum, Wrocław 1968, s. 342.

Książka niniejsza obliczona została, jak się zdaje, na zaspokojenie potrzeb „resortu oświaty”, tj. osób interesujących się historią nauk pedagogicznych. Konsekwencją tego był bardzo niski nakład (350 + 130 egzemplarzy), nie wystarczający nawet dla bibliotek pedagogicznych i naukowców parających się tą dyscypliną wiedzy. Wydawnictwo nie wzięło pod uwagę faktu, że reforma szkolna Wielopolskiego interesuje nadto znacznie szersze grono, także historyków powstania styczniowego, że książka ta okaże się też potrzebna jako lektura studencka.

Autor bardzo sumiennie zgromadził komplet materiałów źródłowych odnoszących się do prac przygotowawczych, projektów częściowych, założeń reformy i walki Wielopolskiego o jej realizację. W zakresie archiwaliów autor korzystał ze zbiorów Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie (Rada Stanu i Sekreteriat Stanu Królestwa Polskiego, protokoły posiedzeń Rady Administracyjnej, Kancelaria tajna Namiestnika, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych) oraz archiwów wojewódzkich w Lublinie, Łodzi, Radomiu i Kielcach (akta dyrekcji szkolnych). W Archiwum Ordynacji Myszkowskich w Kielcach trafił na cenne materiały w papierach Wielopolskiego. W Związku Radzieckim interesujące wyniki dały poszukiwania w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym w Moskwie i w Centralnym Archiwum Historycznym w Leningradzie. Do tego doszły źródła drukowane — ustawodawstwo szkolne, zarządzenia i sprawozdania władz, pamiętniki, publicystyka i prasa.

Struktura książki przedstawia się, jak następuje. Pierwszy z jedenastu rozdziałów daje zarys polityki oświatowej caratu i stanu szkolnictwa w latach „odwilży posewastopolskiej” (1856—1861). Rozdział drugi mówi o stosunku młodzieży do caratu i ugodowej polityki Wielopolskiego, trzeci o projektach reformy oświaty i wychowania, czwarty o opinii społecznej w tym przedmiocie. Trzy rozdziały przedstawiają prace rządowe (kierowane przez Wielopolskiego, a przejściowo przez Hubego), następne trzy dotyczą realizacji reformy na polu szkolnictwa wyższego średniego i elementarnego. Wreszcie ostatnie dwa naświetlają reformę szkolną 1864 r. oraz likwidację poczynań oświatowych margrabiego w dziedzinie szkół średnich i wyższych.

O poszczególnych kwestiach reformy napisano sporo, zwłaszcza bogatą literaturę ma Szkoła Główna Warszawska. Do pozycji uwzględnionych przez K. Poznańskiego można dorzucić przyczynek Edmunda Jankowskiego drukowany w numerach 23 i 24 „Tygodnika Ilustrowanego” z 1903 r., zawierający interesujące materiały ikonograficzne. Ogólniejsze spojrzenie na problematykę reformy Wielopolskiego dały prace A. Kraushara, S. Sempołowskiej i J. Enderówny, wiele ocen i szczegółów znaleźć można w monografiach i przyczynkach dotyczących szerzej pojętych dziejów epoki czy też w biografiami margrabiego. Dopiero jednak książka K. Poznańskiego w sposób wyczerpujący ujmuje skomplikowaną tematykę genezy, realizacji i upadku dzieła edukacyjnego Wielopolskiego,